

Czesław Hadamik

Pierwszy etap badań archeologicznych w obrębie pobenedyktyńskiego klasztoru Świętego Krzyża na Łyścu w 2013 r. : wstępne wnioski i interpretacje

---

Hereditas Monasteriorum 2, 434-439

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Czesław HADAMIK
Kielce

Pierwszy etap badań archeologicznych w obrębie pobenedyktynskiego klasztoru Świętego Krzyża na Łyścu w 2013 r. Wstępne wnioski i interpretacje*

Wstęp

Ratownicze badania wykopaliskowe w obrębie klasztoru są prowadzone od stycznia 2013 r.¹ Poprzedzają one działania inwestycyjne polegające m.in. na wykonaniu nowych kubatur użytkowych o przeznaczeniu kuchennym i komunikacyjnym, które będą się mieścić pod ciągiem północnym i wschodnim późnogotyckich krążganków². Inwestorem przebudowy jest Zgromadzenie Misjonarzy Oblatów, klasztor Święty Krzyż. Wykonane dotychczas prace skoncentrowano w narożu północno-wschodnim krążganków (wykop 1/2013 o powierzchni 72 m²).

W rejonie wykopu krążganki otaczające wirydarz wewnętrzny *claustrum* mają szerokość 3,8–3,9 m. W zasadniczym zrębie zostały one wzniesione w połowie XV w., z fundacji króla Kazimierza Jagiellończyka i kilku rodów możnowładczych, mecenasów klasztoru, przede wszystkim Oleśnickich h. Dębno. Przekryte są rytmicznym sklepieniem krzyżowo-żebrowym z oryginalnymi oraz rekonstruowanymi późnogotyckimi zwornikami herbowymi. Na wirydarz są otwarte ostrołukowymi oknami, których ościeża i glify zostały w przeważającej części odtworzone po II wojnie światowej. Jednolita posadzka z płyt wapiennych i marmurowych została ułożona w latach 70. XX w. W obrębie skrzydła północnego krążganków nie prowadzono dotąd żadnych prac archeologicznych. Skrzydło wschodnie było poddane ograniczonym rozpoznaniom w 1970 r. (badania wykopaliskowe Zygmunta Pyzika)³.

Stratygrafia nawarstwień ziemnych

W trakcie obecnie prowadzonych prac nawarstwienia pomiędzy murami magistralnymi krążganków eksplorowane były na całej szerokości, do głębokości maksymalnej 5,3 m poniżej poziomu współczesnej posadzki. Na tej przestrzeni zidentyfikowano dotychczas 53 nawarstwienia, głównie niwelacyjne i użytkowe. Ich depozycja była związana z użytkowaniem terenu w okresie poprzedzającym wzniesienie krążganków, okresem ich budowy i wyrównywa-

---

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

1 Wykonawcą badań jest ARCHO-bis Czesław Hadamik, Pracownia Badań i Studiów Archeologicznych, Historycznych i Konserwatorskich z Kielc. Uczestniczą w nich ponadto: archeolodzy mgr Radosław Sołski, mgr Wojciech Kozieł, mgr Filip Brzeziński, mgr Anna Malinowska oraz antropolog mgr Jarosław Wróbel.

2 Projektantem przebudowy jest ARRA Sp. z o.o. z Wrocławia, arch. Tomasz Sołowij.

3 Z. PYZIK, *Wyniki archeologicznych badań wykopaliskowych w krążgankach gotyckich na Świętym Krzyżu, pow. Kielce, w 1970 r.*, mps w Dziale Archeologii Muzeum Narodowego w Kielcach; IDEM, *Święty Krzyż (Łysa Góra)*, „Informator Archeologiczny, badania 1970”, Warszawa 1971, s. 249.

nia powierzchni użytkowej *claustrum* (grube warstwy nasypowe), następnie z użytkowaniem krużganków jako cmentarza (wkopy grobowe oraz skupiska kości ludzkich pochodzących ze zniszczonych grobów mieszczące się w warstwach o łącznej miąższości sięgającej 1 m). Najmłodsze warstwy to podsypki i warstwy wyrównawcze pod poziomy użytkowe datowane na okres od schyłku XVIII do XX w.

Pochówki

W trakcie badań zadokumentowano 13 pochówków, z których większość można określić jako groby mnichów, pochowanych w trumnach bez żadnego wyposażenia. W jednym przypadku zarejestrowano pochówek z cegłą palcówką podłożoną pod potylicę, co przypomina niektóre groby odkryte przez Gabriela Leńczyka w krużgankach opactwa w Tyńcu⁴. Najbardziej interesującym obiektem okazał się podwójny pochówek kobiety i mężczyzny, usytuowany w obrębie krużganka północnego pod północnym portalem kaplicy grobowej Oleśnickich (dawnego kapitularza) (ryc. 1). Pochówki w skrzydle północnym były orientowane (tzn. położone zgodnie z osią wschód–zachód), w skrzydle wschodnim natomiast wkopane zgodnie z orientacją krużganka (czyli wzdłuż osi północ–południe), przy czym zarejestrowano dwa pochówki leżące na sobie o odwrotnej orientacji szczątek kostnych.

Mury magistralne krużganków

Wszystkie mury wzniesiono w technice *opus incertum* z miejscowego kamienia łamanego (piaskowiec kwarcytowy) średniej wielkości. Oblicowania są jednak wykonane stosunkowo starannie, z wąskimi szczelinami. Wydaje się, że oblicówki ściany wschodniej i północnej zostały

Ryc. 1. Święty Krzyż, klasztor, krużganek wschodni. Podwójny pochówek kobiety i mężczyzny pod portalem północnym kaplicy Oleśnickich. Fot. C. HADAMIK

4 G. LEŃCZYK, *Wyniki dotychczasowych badań na Tyńcu pow. Kraków*, „Materiały Starożytne”, 1, 1956, s. 19.

„doklejone” do starszych murów skrzydła wschodniego i refektarza, zapewne w celu odpowiedniego zakotwienia sklepień, mogą zatem pochodzić z okresu wznoszenia murowanego obwodu krużganków około połowy XV w. Mury wewnętrzne (od strony wirydarza) posadzone były na warstwach zwietrzeliny skalnej, mur północny (zewewnętrzny) został posadowiony prawdopodobnie na powierzchni litej skały. Szerokość tego ostatniego sięga około 3 m. Stopa murów krużganka północnego obniża się w kierunku północnym, zgodnym z upadem warstw zwietrzeliny i skały macierzystej.

Mur poprzeczny z XIX w.

W obrębie naroża krużganków odkryto kilka nieznanych dotąd obiektów, z których najmłodszy był mur o szerokości około 1,2 m, wstawiony najpóźniej w drugiej połowie XIX w. pomiędzy ścianę północną oraz wewnętrzne naroże od strony wirydarza. Mur ten, zbudowany niestaranie i jakby w pośpiechu w technice nawiązującej do *opus emplectum*, miał prawdopodobnie wzmocnić konstrukcyjnie rejon narażony wówczas na przesiąkanie wody od strony wirydarza, być może też w pewnym okresie stanęła na nim ściana oddzielająca część „więzienną” klasztoru⁵ od skrzydła wschodniego („kościelnego”), użytkowanego przez księży.

Piec w pierwotnym przejściu w murze północnym

Po wschodniej stronie opisanej struktury, w miąższu muru północnego krużganków, odsłonięto dwukomorowy piec z kamiennym rusztem wspartym częściowo na ukośnej ścianie oraz posadzką ułożoną z dużych płaskich kamieni (ryc. 2). Piec o szerokości 1,15 m i wysokości 2,2 m został urządzony wtórnie w obrębie wcześniej istniejącego przejścia sklepionego łukiem odcinkowym, znajdującego się w murze, który musiał już istnieć przed ukończeniem w połowie XV w. czworoboku krużganków. Mur ten zamykał ówczesny dziedziniec od strony północno-wschodniej; wstawiono go pomiędzy wolno stojące budynki refektarza oraz skrzydła wschodniego, a samo przejście prowadziło zapewne na zaplecze gospodarczo-kuchenne klasztoru. Sklepienie otworu przejściowego zostało w związku z budową pieca częściowo rozebrane (od strony wschodniej) w celu pomieszczenia wylotu otworu dymowego oraz ewentualnych wylotów przewodów grzewczych, piec bowiem mógł pełnić kilka funkcji (pieca kuchennego, może chlebowego?), w tym ogrzewać pomieszczenie znajdujące się po stronie północnej muru, być może infirmerię wzmiankowaną w XIV w.⁶

Strzępia muru wschodniego pierwotnego refektarza (?)

Od strony zachodniej opisanemu obiektowi towarzyszą strzępia potężnego muru o szerokości około 1,8 m, pozostawione w licu północnego fundamentu krużganka. Mur ten, zapewne rozebrany w połowie XV w. w trakcie wznoszenia krużganków, był przewiązany z murem północnym. Jest to wyraźna sugestia, że przed połową XV w. istniało w tym miejscu naroże północno-wschodnie budynku refektarza (?), zapewne wolno stojącego. Wnętrze tego budynku mogło wypełniać przestrzeń obecnego północnego skrzydła krużganków. Dopiero w czasie inwestycji z okresu rządów opata Michała z Krakowa mógł on ulec częściowej rozbiórce, jego

5 Więzienie funkcjonowało w klasztorze od 1882 r.

6 Nie znaleziono dotąd żadnych struktur świadczących bezspornie o hypokaustycznej funkcji pieca, dlatego można je traktować jedynie jako hipotezę badawczą.

Ryc. 2. Święty Krzyż, klasztor, północno-wschodnie naroże krużganków. Dwukomorowy piec (pierwotne przejście) w murze północnym. Fot. C. HADAMIK

miejsce zajął krużganek, a nowy refektarz dobudowano od strony północnej w formie mocno wysuniętego na zewnątrz ryzalitu.

Sklepione przejście w murze wschodnim

Inne sklepienie łukiem odcinkowym przejście, o szerokości 1,5 m i wysokości 2,35 m, odkryto w murze wschodnim, tuż przy narożniku zewnętrznym krużganków (ryc. 3). Prowadziło ono do sklepionego pomieszczenia w północnym krańcu wschodniego skrzydła klasztoru. W jakiś sposób projektowano jego połączenie z przejściem w murze północnym (przerobionym później na piec), o czym zdaje się świadczyć opadająca w kierunku wschodnim odsadzka pomiędzy tymi otworami. Być może projektowano tutaj budowę sklepionych pomieszczeń, jednak nie zrealizowano tego zamiaru.

Ryc. 3. Święty Krzyż, klasztor, północno-wschodnie naroże krużganków.
Zamurowane przejście w murze wschodnim. Fot. C. HADAMIK

Zabytki ruchome

Na duży zespół zabytków ruchomych pozyskanych w trakcie dotychczasowych badań składają się ułamki naczyń ceramicznych, kości zwierzęce, gwoździe pochodzące przeważnie z trumien, a także fragmenty kafli płytowych z okresu od XVI do przełomu XIX i XX w. Zbiory te dopiero będą przedmiotem szczegółowych inwentaryzacji. Na podstawie wstępnego przeglądu można stwierdzić, że chronologię niewielu ułamków ceramiki naczyniowej można cofnąć poza wiek XIII. W olbrzymiej przewadze ruchomości można datować na późne średniowiecze (XIII–XV w.) oraz okres nowożytny.

Wstępna interpretacja odkryć w narożu krążganków

Obydwa opisane otwory funkcjonowały jako przejścia w okresie poprzedzającym budowę murowanych krążganków, wznoszonych zapewne od pierwszej połowy XV w. Ich progi wyznaczała ówczesny poziom użytkowy terenu, niższy o około 3 m od poziomu przy ścianie południowej kościoła. W okresie wznoszenia krążganków mur wschodni został oblicowany kamiennym murkiem o szerokości około 0,3 m; w oblicówce tej zakotwiono wsporniki istniejących do dziś sklepień. Początkowo w oblicowaniu powielono otwór przejścia, ale później zostało ono całkowicie zamurowane, co nastąpiło w związku z zasypaniem całej przestrzeni pod narożem krążganków do poziomu odpowiadającego południowym fragmentom *claustrum* (był to poziom niższy od obecnego o około 0,7–0,8 m, a wyznaczają go odsadzki murów fundamentowych krążganka północnego); nie mogło to nastąpić później niż w połowie XV w.

Problemem jest ustalenie chronologii funkcjonowania pieca w murze północnym. Prawdopodobnie okres jego użytkowania był stosunkowo krótki i zawierał się pomiędzy początkiem prac budowlanych przy krążgankach a wspomnianą niwelacją terenu, czyli korzystano z niego w pierwszej połowie XV w. Najtrudniejsze jest jednak chronologiczne określenie początków wznoszenia murowanych zabudowań klasztoru. Z obecnie prowadzonych prac zdaje się wynikać, że zanim powstały krążganki, istniało już skrzydło wschodnie, a po stronie północnej refektarz. Obydwa budynki były połączone murem, po którego północnej stronie być może funkcjonowała infirmeria, w tym rejonie znajdowała się również kuchnia. Kiedy około połowy XV w. opat Michał z Krakowa doprowadził do powstania całkowicie murowanego zamkniętego obwodu krążganków, niektóre fragmenty starszych budowli musiały ulec rozbiórce (dotyczy to pierwotnej kaplicy relikwii Krzyża Świętego przylegającej do kościoła, a najprawdopodobniej również pierwotnego refektarza). Czytelna w trakcie badań skomplikowana stratygrafia murów w rejonie badań wydaje się świadczyć, że kamienne budynki zaczęły powstawać znacznie wcześniej, niż dotąd przypuszczano⁷, być może już za czasów Kazimierza Wielkiego, obdarzającego wszak opactwo znaczącymi przywilejami. Jan Długosz zaś opisał w *Liber beneficiorum* jedynie finalny akt tego długiego procesu⁸.

Na koniec należy zastrzec, że w niniejszym szkicu opisano wstępne wyniki badań, które cały czas trwają, wobec czego zasugerowanych tu interpretacji nie można uważać za ostatecznie przyjęte.

7 Na podstawie zachowanych do naszych czasów źródeł historycznych radykalną rozbudowę klasztoru przeważnie umieszcza się w czasach Michała z Krakowa, czyli około połowy XV w. Zob. M. SULIMIERSKA-LAUBE, *Benedyktynski klasztor Świętego Krzyża na Łyścu w okresie gotyckim (pow. i woj. kieleckie)*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 25, 1963, 3, s. 187–192; M. DERWICH, *Benedyktynski klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*, Warszawa-Wrocław 1992, s. 522. Przyjmuje się, że do tego czasu zabudowania klasztorne były przeważnie drewniane, należy jednak zwrócić uwagę, że dotąd nie znaleziono niewątpliwych śladów drewnianych zabudowań, co znacząco odróżnia klasztor świętokrzyski od tyńckiego, gdzie odkryto wiele takich relikwów i śladów.

8 JAN DŁUGOSZ, *Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis...*, wyd. A. PRZEZDZIECKI, t. 3: *Monasteria* (Opera Omnia, 9), Kraków 1864, s. 230.